

Maria dels Àngels Ferrer i Sensat (1904-1992), una vida dedicada a l'educació

Carles Bastons i Vivanco*

Resum

En el present treball, l'autor descriu el recorregut personal i professional d'una educadora exemplar, M. dels Àngels Ferrer i Sensat, filla de la gran pedagoga Rosa Sensat. Després de ser professora de l'Institut-Escola de la Generalitat de Catalunya durant l'època republicana, va ser catedràtica de Ciències Naturals a diversos instituts (Madrid, Reus, Mataró i Barcelona). Persona senzilla de tracte, compromesa amb el país, bolcada en l'educació integral d'adolescents i joves, va estar dotada d'un ferm i profund humanisme (heretat de la seva mare) que superava amb escreix la seva formació pedagògic-científica i encomanava també a alumnes. L'autor la va recordar amb motiu del 25è aniversari del seu traspàs (30-XI-1992) i en dona testimoni de la seva vàlua amb aquesta conferència que ara veu la llum pública.

Paraules clau

M. dels Àngels Ferrer Sensat, mestra, pedagoga, educació secundària, Ciències Naturals.

Recepció original: 15 de març de 2018

Acceptació: 04 de setembre de 2018

Publicació: 23 de juliol de 2019

El camí d'anar a l'escola cada dia és diferent.

L'educació és més obra d'amor que de ciència i no hi ha res tan difícil i interessant com descobrir i formar la persona humana.

El que farà més per Catalunya serà el més bon educador dels seus fills. Amor Respecte i desinterès podrien donar masses ciutadanes educades i lliures.

Les meves primeres paraules¹ són d'agraïment a la Biblioteca Francesca Bonnemaïson, que ha tingut a bé homenatjar, des del record i des de l'emoció, la figura de M. dels Àngels Ferrer i Sensat, pedagoga excepcional, amb motiu del 25è aniversari del seu traspàs.

(*) Catedràtic d'Institut jubilat. Doctor en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona. Durant molts anys, coordinador, professor i tutor del CAP (Llengua i Literatura Castellanes) de l'ICE de la UB. És autor de nombroses publicacions (manuais, diccionaris, articles, tallers) sobre didàctica de la llengua i de la literatura. Especialista en l'estudi de les relacions entre intel·lectuals castellans i catalans (tesi doctoral, llibres, comunicacions). Entre les publicacions més recents destaca el llibre, elaborat conjuntament amb la seva filla Montserrat, *Dones de les terres gironines que han fet història* (Barcelona, Editorial Base, 2018). Adreça electrònica: cbastons@hotmail.com

(1) Text escrit, corregit i augmentat de la conferència dictada el 29 de gener de 2018 a la Biblioteca Francesca Bonnemaïson de Barcelona, en commemoració del 25è aniversari del traspàs d'Àngels Ferrer i Sensat, esdevingut el 30 de novembre de 1992. Ateses les característiques del text, se n'ha mantingut bona part de l'oralitat.

I començo també amb tres citacions per situar-la i avançar que la seva vida i el seu tarannà es van anar forjant, primer, al costat de la seva mare, Rosa Sensat, a casa i a l'Escola Municipal del Bosc; després, a l'Instituto de Enseñanza Secundaria para la Mujer (impulsat per Hermenegildo Giner de los Ríos, com a expansió del General y Técnico, avui Jaume Balmes); després, pas previ per la universitat, i ja professora a l'Institut-Escola de la Generalitat (IEG), i finalment al costat del seu marit, Alexandre Satorras, catedràtic de Filosofia, traspasat prematurament l'any 1967. Com veurem, però, biografia vital i biografia professional pràcticament es fonen. Anem a pams.

Nascuda al Masnou, com sa mare, fou alumna de l'Escola del Bosc. Li donem la paraula (Ferrer, 1978, p. 7-8):

Les aficions naturalistes em venen dels meus pares, gent senzilla i sòbria, que foren uns enamorats de la Natura i per als quals era un plaer i un descans espiritual passar les hores de lleure al camp. I sempre que podien viatjar per conèixer món.

La meua mare, filla del Masnou, havia viscut l'ambient del mar i de les famílies dels Mariners del vuit-cents, car el seu pare era capità d'una corbeta que feia la carrera d'Amèrica.

En tota la seva vida professional, tant a les Normals, com a l'escola primària, organitzava sempre sortides dels deixebles per fer-los sentir la bellesa imponderable del nostre món i el desig de conèixer-lo i estudiar-lo científicament.

[...]

Jo tenia 10 anys quan fou inaugurada l'Escola del Bosc de Montjuïc. Escola sempre en contacte amb l'aire llibre, en contacte amb la Natura, on sols hi havia uns senzills pavellons de refugi per quan feia mal temps, respirant a ple pulmó l'aire pur, al sol o a l'ombra dels arbres, fou [...] una cosa enlluernadora que per força havia de produir en tots nosaltres una emoció i emborratxament de desig de conèixer i estimar aquell medi natural. Amb els ulls ben oberts ens agradava de contemplar aquell món desconegut que ens omplia l'ànima i els sentits. El silenci, el sol, el vent, la pluja i les imatges sempre canviants que ens colpien dels ulls ens donaven un benestar i una felicitat inenarrables. Aquell món era meravellós, obsessionant i calmant alhora.

L'educació secundària (1915-1921) la va rebre al Instituto General y Técnico Provincial de Barcelona, (avui, Jaume Balmes), gràcies a Hermenegildo Giner de los Ríos, catedràtic de Filosofia i germà de Francisco, impulsor de la Institución Libre de Enseñanza (ILE), que va proposar l'any 1910, amb èxit, el funcionament de l'Instituto de Enseñanza Secundaria para la Mujer, depenent del masculí. No crec que el tingués com a professor per qüestió de dates: l'any 1918 ell es va jubilar quan ella tenia 14 anys, però sí que va poder copsar aires renovadors i progressistes procedents de la ILE i del moment noucentista català.

He trobat algunes qualificacions del seu expedient acadèmic conservat zelosament a la biblioteca de l'Associació de Mestres Rosa Sensat: uns 28 excel·lents a matèries com ara Física, Història Natural, Història, Francès, Cal·ligrafia, Ètica, Química, Agricultura, Higiene i aptes de Gimnàstica. A més, fou Premi Extraordinari Giner de los Ríos, equivalent *mutatis mutandi* al Premi Extraordinari de Batxillerat.

Ben aviat es decantà cap a la docència des d'una vocació incombustible. Ella ens diu: «Soc filla de mestra i neta de mestra; no sé si vaig nàixer amb vocació o la vaig adquirir a casa meua. Sempre he sentit parlar de l'escola» (Redacció, *Papers de Batxillerat*, 1982, 1, 3, p. 2).

Es fa mestra l'any 1924 i llicenciada en Ciències Naturals l'any 1926.

Una vida al servei de l'educació

La seva petjada va quedar marcada en els centres i instituts per on passà com a pedagoga i com a professora. Fem, per tant, un breu recorregut pel seu currículum, ja com a docent vocacional en els diferents centres que exercí la seva tasca educativa i acadèmica.

Acabada la llicenciatura, entro de professora a la universitat, ajudant a la càtedra de Zoografia d'Articulats, alhora que Alexandre Galí que havia creat l'Escola Blanquerna m'encarrega de les Ciències i la Biologia dels estudis de batxillerat.

Al Instituto General y Técnico Provincial de Barcelona, exercí com a ajudant gratuït de classes pràctiques del darrer curs (no consta gaire), als cursos 1928-29, 29-30, 30-31. No se'n conserva documentació.

De la seva arribada a 'Institut-Escola de la Generalitat, deixem que parli ella i ens ho expliqui (Redacció, *Papers de Batxillerat*, 1982, 1, 3, p. 2):

Jo vaig anar a l'Institut-Escola com a professora complementària, que eren PNN llavors. El doctor Estalella va anar a la Universitat i va cercar professors entre els estudiants que acabaven o que ja havien acabat feia poc, els degans de les facultats li donaren unes llistes.

Jo havia treballat també a Blanquerna. Us ho explicaré: la meua mare volia que fes el doctorat però per a això, havia d'anar-me'n a Madrid. Aleshores per aquells temps vaig començar a tenir febrícules i dolor i com no m'acabava de trobar bé en vaig quedar a Barcelona; va ser llavors quan l'Alexandre Galí li va dir a la meua mare: Rosa, necessito l'Angeleta que vingui a Blanquerna, i vaig anar amb la Fustagueras, la seva amiga. Suposo, doncs, que després el senyor Galí va parlar de mi al doctor Estalella.

M'hi vaig abocar sense reserves.

Principis pedagògics de la ILE i de l'Institut-Escola

Abans de seguir, però és bo, potser, recordar alguns dels principis ideològics i pedagògics inspirats a la ILE per poder-los acarar a continuació amb els de l'Institut-Escola. Heus ací alguns de la ILE, (*Programa* 1910). Veurem com se'ls fa seus:

1. Pretende despertar el interés de sus alumnos hacia una amplia cultura general múltiplemente orientada; procurará que se asimilen aquel todo de conocimientos (*humanidades*) [...].
2. Le importa forjar el pensamiento como órgano de la investigación racional y de la ciencia.
3. No le interesan menos la salud y la higiene, el decoro personal y el vigor físico, la corrección de hábitos y maneras; la amplitud, elevación y delicadeza, del sentir; la depuración de los gustos estéticos; la humana tolerancia, la ingenua alegría, el valor sereno, la conciencia del deber, la honrada lealtad [...].
4. Trabajo intelectual sobrio e intenso; juego corporal al aire libre, larga y frecuente intimidad con la naturaleza y con el arte; absoluta protesta en cuanto disciplina moral y vigilancia contra el sistema corrupto de exámenes de emulación, de premios y castigos.
5. Aspira a que sus alumnos puedan servirse pronto y ampliamente de los *libros* como fuente capital de cultura; pero no emplea los llamados de «texto» ni las lecciones de memoria, por creer que todo ello contribuye a petrificar el espíritu y a mecanizar el trabajo de clase donde la función del maestro ha de consistir en despertar y mantener vivo el interés del niño, excitando su pensamiento, sugiriendo cuestiones y nuevos puntos de vista, enseñando a razonar con rigor y a resumir con claridad y precisión los resultados.

A continuació, detallem alguns principis pedagògics de l'Institut-Escola de la Generalitat, segons el que planteja Salvador Domènech (1998, p. 132-138):

1. La *formació* del seu esperit, el modelat de la seva ànima, per tal que esdevingui sensible i forta, treballada i lliure, solament pot donar-la-hi en plena adolescència.
2. Solament —i aquesta és la profunda i delicada tasca nostra— a l'estadi de la seva formació secundària, serà possible convertir cada alumne en un fort, pacífic i civilitzat ciutadà lliure de la terra.
3. El primordial precepte de la nostra pedagogia pot ser condensat en aquesta breu expressió: vitalitzar la classe. Aquestes tres paraules ens ho diuen tot, car elles ens assenyalen quines coses hem d'arrabassar —les momificades, les maquillades, les falses— i quines hem de mantenir o introduir —les vives, les palpitants, les veritables. El problema viu, la qüestió viva, són els que omplen de vigoria l'estudi i d'eficiència l'esforç. La seva pròpia vitalitat fa que no calgui introduir-hi elements externs (recompenses, punicions, o pur maquillatge) excitadors de l'interès de l'alumne.
4. L'Institut-Escola procura que s'assimili aquell conjunt de coneixements que són el tot d'una cultura. Però, per damunt de tot maldarà fer homes, criatures de cara a la vida, candidats a la vida amb una capacitat d'ideal i de govern de sí mateix que els meni amb un consorci harmoniós de totes les seves facultats.
5. L'Institut-Escola li importarà ajudar-lo a pensar. L'importarà sobre manera la salut i la higiene; el decor personal, el vigor físic i la correcció; l'alçada moral i la delicadesa; els sentiments; el gust; la tolerància i la lleialtat; la quietud d'esperit i l'alegria sana: o sigui una vida forta i harmoniosa.
6. L'ideal de l'Institut-Escola no és saber, sinó educar; no és informar sinó formar. No és posar en l'alumne un bagatge que faci d'ell un magatzem, sinó fer d'ell un camp conreable que doni pròpia collita. No penjar en ell idees sinó fer que tingui idees i que es comporti d'acord amb aquestes idees.
7. L'Institut-Escola seguirà l'orientació donada al de Madrid. Joc a l'aire lliure acuradament dirigit, i, demés, el treball intel·lectual a les aules sobri i intens. Res d'exàmens, de premis i càstigs, d'emulacions vanes i corruptores, i vida a les aules com a la llar i confiança íntima entre professors i alumnes [...]. Res de llibres de text, ni de repeticions de memòria [...].

Dins les normes constitucionals d'aquest centre (coeducació, supressió d'exàmens, de llibres de text, de qualificacions, premis i càstigs), el noi és l'actor en tot moment i es respecta la seva manera de ser, la llibertat d'actuació, la seva llengua, les vocacions; treballa individualment i també col·lectivament en col·laboració amb els companys i mestres. La matrícula era gairebé gratuïta. (Ferrer, 1978, p. 11).

Sens dubte, es va fer seus els companys, insignes professors i insignes alumnes, i els va compartir amb grans, excel·lents, magnífics professors. Per esmentar només el qui foren més tard cinc preclars catedràtics d'institut: Antoni Pla, de geografia i història, que després estigué a Reus, previ pas per l'Institut Ramon Muntaner de Figueres; Emília Fustagueras, de ciències naturals, la primera catedràtica d'aquesta disciplina a tot l'Estat, amb destinació a l'Institut de Girona; Enric Bagué, també de

geografia i història; Guillem Diaz-Plaja, de llengua i literatura espanyoles, i Eduard Valenti Fiol, de llatí. En aquella institució, tan paradigmàtica, va fer el sòlid rodatge acadèmic la nostra protagonista i posava en pràctica, tot avançant-se, entomant els principis pedagògics que venien ja de la ILE impulsant la renovació pedagògica, idees actuals com són els de la intertextualitat, interdisciplinarietat, transversalitat, globalitat de coneixements.

Alumnes destacats en foren, entre molts altres l'arquitecte Oriol Bohigas; l'escriptora Maria Aurèlia Capmany; Maria Cardús, muller del Dr. Antoni M. Badia i Margarit; el catedràtic de matemàtiques, Joan Casulleras; Jordi Maragall, fill del poeta i pare dels polítics Ernest i Pasqual, i del professor Pere; la també pedagoga Marta Mata.

Mà dreta del Dr. Estalella, n'arribà a ser sots-directora, no solament per la confiança que el Dr. Estalella dipositava en ella, sinó sobretot per les seves excepcionals qualitats humanes, professionals i d'empatia vers l'alumnat: coordinava l'etapa de primària i secundària. Fou com una germana gran de l'alumnat amb uns trets molt específics assenyalats per S. Domènech (2009, p. 320): do de la ubiqüitat; empatia dinamisme i saber guanyar-se l'alumnat.

La seva pròpia visió com a professora de ciències naturals: connexió amb el Museu de Ciències Naturals

A l'Institut-Escola teníem la natura al davant a mans plenes. Per tant, es feia difícil seguir la pauta d'un llibre. Seguïem el que teníem al davant, la natura, el ritme estacional, el que ens oferia, d'urgència, l'entorn [...] Per a les classes de ciències naturals, tot el parc de la Ciutadella era nostre, atès que l'Institut-Escola es trobava enfront del Parlament, dintre del recinte del parc. Els jardiniers ens portaven tot el que necessitèssim. Els museus es franquejaven lliurement l'entrada. Només et diré que els nois anaven tots sols al Museu de Ciències Naturals sense mestre... Avisàvem des de l'Institut Escola que hi anirien els alumnes, i aquests feien el recorregut pel seu compte. Es tractava de fer-los responsables de la seva actuació. (Ho recull Domènech, 1998, p. 218)

Va ser la professora més dinàmica i emprenedora d'aquesta matèria.

Abans havia estat adscrita al Museu de Ciències Naturals amb la finalitat d'orientar els mestres sobre la didàctica de les ciències naturals a l'escola primària, al mateix temps que guiava les visites que els escolars de Barcelona feien al Museu, a l'Aquari, a la col·lecció zoològica del parc..., i per als quals també preparava sortides i excursions naturalistes.

Seguidament, transcrivim alguns comentaris d'exalumnes recollits pel professor Salvador Domènech (2009, p. 121-123):

- a) Era l'ànima de l'Institut Escola de la Generalitat.
- b) Era una meravella. Era tan rígida com el Dr. Estalella, però no es notava.
- c) Era un argent viu (com el mercuri); era una persona molt dinàmica, inquieta, activa i vivaç.
- d) Era el braç dret i executor del Dr. Estalella. Era una mena de motor que ho impulsava tot.

- e) Era el vertader ídol de tot l'alumnat, era l'amiga, la companya de tots els alumnes, de manera especial per als més grans. No hi ha dubte que amb el Dr. Estalella formaven una parella irrepètible.
- f) L'Angeleta tenia tan pocs defectes... alguns potser, però eren una mil·lèsima de les excel·lències.
- g) La Srta. Angeleta Ferrer em feia de protectora, disculpant les meves trapellereries que no eren més que això.

O del mateix Salvador Domènech, que la qualifica com a professora de l'IEG — però generalitzables en els seus cinquanta anys de docència— amb aquestes paraules o frases aplicables en tota la seva trajectòria humana i professional (Domènech, 2009, p. 320).

- Pocs docents ha tingut el país, en l'ensenyament secundari que hagin sabut transmetre al mateix temps ciència i civilitat d'una manera tan planera, natural i plena de rigor.
- Excel·lent professional de l'educació.
- Dona d'immens bagatge científic, d'intel·ligència pràctica i destresa artística, musical i pictòrica.
- Podia improvisar en l'estudi i la planificació docent perquè portava al darrere tota aquesta constel·lació de capacitats i habilitats.
- Sense ser-ne conscient, esdevingué una pionera del que avui anomenem educació ambiental.

Etapa closa amb la incivil guerra civil. Seguim, però, la seva trajectòria.

Barcelona: Instituts «Verdaguer» i «Milà i Fontanals»

Anys foscos (1938-1939), els de la guerra. Poqueja la informació².

1-IX-1938 Encargada de curso interina de CN en el INEM Milà i Fontanals de Barcelona: con el sueldo de 5 mil pesetas anuales. Esta designación solo tendrá efecto para el curso de 1938 - 1939. Estando en suspenso las actividades docentes del INEM Milà i Fontanals y por disposición del Rector de la UB a fecha de 6-III-1939 adscrita provisionalmente al Instituto Nacional de Segunda Enseñanza Verdaguer, en el desempeño del cargo expresado anteriormente, habiendo tomado posesión del mismo con fecha siete de marzo de 1939 y desempeñando desde dicho día y sin interrupción la función docente que le ha sido encomendada.

Madrid: Instituto «Isabel la Catòlica»

Va a haver de tornar a fer oposicions, ja que el govern feixista la depurà denegant-li el títol de catedràtic, d'aquesta manera fou relegada l'any 1940 a l'Institut Isabel la Catòlica, encarregada de curs durant dos anys.

---

(2) Només és la informació trobada en la documentació conservada a l'Arxiu Nacional de Catalunya, a Sant Cugat del Vallès, procedent de l'institut Verdaguer.

Reus (1941-1958): Institut Antoni Gaudí

El curs 1942-1943 arriba a l' Institut Antoni Gaudí (actualment Salvador Vilaseca), fruit de la diàspora per imposició franquista que inicià l'excel·lent col·lectiu de professorat procedent de la República. Donem-li de nou la paraula (Ferrer, 1976a, p. 55-56 i 59):

Transcorria l'any 1941 quan vaig prendre i possessió de la càtedra de Història Natural a l'institut de Reus. No començava en aquells moments la meua vida professional, a Barcelona havia actuat ja a la Universitat, a l'institut "Balmes", a la secció de Segon Ensenyament a l'escola "Blanquerna" i a l'Institut-Escola de la Generalitat de Catalunya; a Madrid, on em traslladaren l'any 1940 a l'institut "Isabel la Catòlica".

En arribar a Reus, el senyor Caixés, Director del Centre, em presentà els companys em portà a visitar la casa pels amples corredors i els claustres d'aquell edifici conventual que invitava a la contemplació i a l'estudi. Em mostrà el saló d'actes, les aules amb els seients en graderia i, per fi, el museu d'Història Natural incorporat a la meua càtedra, i que havia d'ésser el meu feu. Us haig de dir que vaig quedar impressionada fortament a la vista d'aquella dependència.

Tota una ala de l'edifici, era plena, amb gran profusió d'animals dissecats en la seva majoria (serps, aus, i petits mamífers), allotjats en vitrines laterals; altres, els de grans dimensions, al centre de la sala sobre pedestals i damunt les vitrines centrals a dues vessants, plenes de coral·laris, mol·luscos, i també de minerals i roques. Era una col·lecció magnífica, extraordinària, un veritable museu que no crec que posseïssin gaires més instituts d'Espanya [...].

Vaig quedar perplexa: l'existència d'aquella sala em va fer pensar que allò suposava un concepte diferent el que jo tenia de l'ensenyament de les ciències de la Natura, basat en l'observació directa dels éssers vius, en l'estudi de la seva biologia, de les relacions ecològiques d'interdependència entre ells i el medi que els envolta [...] Allò representava uns coneixements de classificació, de treball sistemàtic, memorístic ... Cada exemplar portava l'etiqueta del nom científic i dels vulgars i els nois, possiblement, s'aprenien amb gran afició, la nomenclatura, genèrica i específica, en llatí.

Però allò tenia també, sens dubte, un valor didàctic. Vaig adonar-me que em trobava a l'institut de Reus amb grans possibilitats de fer una gestió excepcional: per una banda, tenia els avantatges d'un institut rural, en plena Natura i, per l'altra, un museu al meu abast.

I això fou: les muntanyes, el camp, els conreus dels masos, les granges avícoles, les platges de Salou i Cambrils que recorriem constantment, ens proporcionaren material a mans plenes i temes d'observació i estudi per a un ensenyament viu de la Natura; el museu del Dr. Clillero ens proporcionà material inestroncable per al coneixement dels éssers que no podíem tenir a l'abast.

[...]

I així podria fer-vos reviure tants moments d'excursions, festes, homenatges, publicacions, representacions teatrals; de cançons i anses, d'un Cor a quatre veus, on tots tant disfrutàrem, i que constitueixen vius records de la meua joventut i del meu mestratge.. de la meua fervorosa convivència amb la gent de Reus.

I encara afegeix en un altre escrit (Redacció, *Papers de Batxillerat*, 1982, 1, 3, p. 2):

Recordo amb emoció Reus i el seu institut. Reus, ciutat inquieta amb grans aspiracions de treball i de renovació, fa que m'incorpori a la tasca il·lusionada.

Una vegada més, un dels eixos vertebradors del seu mètode educatiu era la vinculació de l'alumnat al medi, el coneixement del territori urbà i rural de l'entorn més proper.

Encara darrerament he trobat un comentari molt ponderatiu en el qual es reconeix el que va suposar l'arribada de l'Angeleta Ferrer a Reus (Fàbregas, 2013, p. 55):

L'Institut de Reus amb l'arribada de professors represaliats, com Àngels Ferrer Sensat o Eduard Valentí Fiol, es va convertir en un dels millors de Catalunya.

Certament aquest col·lectiu de professors i professores represaliats dignificaren el centre i li donaren prestigi. Només cal pensar amb professors de la categoria humana i intel·lectual de Joaquim Saura (llengua i literatura espanyoles), Manel Balasch (grec), Antoni Pla (geografia i història), tots, en algun curs o més d'un, també professors de l'institut de Reus.

El seu llegat roman a Reus encara en diversos àmbits:

- a) Va tenir molts vincles i tingueren molta solidesa. Hi va tornar diverses vegades per assistir a actes de celebració, per exemple l'any 1976.
- b) Des de 1999 hi ha el premi Angeleta Ferrer i Sensat convocat per l'ajuntament que té per objectiu estimular la recerca i la innovació pedagògiques, que permet conèixer, reconèixer i difondre la tasca d'ensenyants de tot el país compromesos amb aquesta voluntat de renovació i de recerca.
- c) Des del 31 de març de l'any 2006 té un carrer a Reus.

Mataró (1958-1962): de COPEM a Institut Alexandre Satorras

Actualment Alexandre Satorras, amb l'afany d'apropar-se a Barcelona, posà en funcionament amb el seu marit, Alexandre Satorras, l'any 1958 l'Institut de Mataró, creat en aquell moment com a Centro Oficial Patronato Enseñanza Media, (COPEM).

Disposem també del seu testimoni autobiogràfic tret de *Notes autobiogràfiques* (1982):

L'any 1958, creats els centres de patronat, organismes mixtes Estat-Ajuntament, el meu marit Alexandre Satorras i jo passem a fundar el de Mataró. Som ben acollits i ens hi dediquem apassionadament [...] El COPEM esdevé aviat una brasa viva que pren en el cor de tots: la ciutat, els mestres i els deixebles. Pocs alumnes (primer curs) i austeritat de mitjans de tota mena. Sembla que tornem a començar un Institut-Escola com el del Parc. El Centre creix ràpidament d'una forma clara i lluminosa i es converteix en un nucli de treball, espiritualitat i ben fer. Totes les activitats de l'Institut-Escola es repeteixen. I, malgrat les traves oficials dels exàmens sense una baixa. El Centre passa a ser l'Institut de Mataró.

Estem contents i som feliços. Els anys de Mataró en són entranyables.

A la mort del meu marit, l'Institut de Mataró porta el seu nom.

Comentaris de diversos exalumnes

1. La d'un metge, Antoni Ribas i Aguilera (Castillo, 2009, p. 24):

L'Angeleta Ferrer era dinàmica, vital, bellugadissa, entusiasta encoratjadora i enraonadora, capaç d'engrescar-se i engrescar l'alumne en múltiples projectes. Professora de Ciències Naturals, irradiava il·lusió i semblava gaudir constantment de la vida. Les seves classes eren didàctiques, prioritzava el pràctic sobre el memorístic i molts experimentaven una nova sensació que era la il·lusió *d'avui* toca ciències naturals.

2. La d'un polític amb càrrec municipal, un exregidor de cultura, Jaume Colomer i Martori (INEM, *Homenaje a María de los Ángeles Ferrer Sensat*, 1974, p. 16):

Ella i el seu marit formaren una generació d'estudiants alliberats de rutinització i saturat d'ideals, que avui encara els admiren i recorden. El seu mestratge i el seu nom ha quedat íntimament vinculat amb tots els seus companys de professió, exdeixebles i nombroses amistats mataronines amb tots els quals el seu record és encara viu i permanent. Mataró li té molt que agrair. I això ho palesem i fem constar amb l'admiració, afecte i estima que en realitat es mereix.

3. Una exalumna de l'institut Infanta Isabel d'Aragó i després un temps presidenta de l'Institut Municipal d'Educació de Mataró, la senyora Conxita Calvo i Lomero (Castillo, 2009, p. 16):

I és per a mi especialment emotiu recordar aquests fets perquè jo mateixa entre els anys 69 i 74 vaig ser alumna de l'Angeleta Ferrer en aquest institut de la Verneda. Vaig aprendre el batxillerat de ciències amb els seus mètodes i amb la seva sensibilitat pedagògica. Per aquesta raó puc entendre molt bé l'aire fresc que podia representar per a Mataró iniciar aquests ensenyaments mitjan de la mà d'aquests dos grans pedagogs.

I seria molt injust acabar aquesta al·lusió a la seva fecunda i fructífera estada a Mataró sense fer referència a una de tantes obres benefactores de l'Angeleta. Va crear unes beques conegudes amb el nom de Beques Satorras, instituïdes el 1978, tot coincidint, ironies del destí, quan jo formava part de l'equip directiu i un any més tard en seria el director. Van ser els interessos generats per un milió de pessetes destinats a alumnes estudiosos i dignes del Instituto Nacional de Enseñanza Media Alejandro Satorras. Es van concedir sempre en les condicions que havia estipulat l'Angeleta. Duraren del curs 1979-1980 fins al 2004-2005. Heus ací una mostra més de l'afecte de l'Angeleta per l'institut de Mataró, però va ser sobretot un testimoni de la seva generositat i del seu interès perquè tothom pogués accedir a l'educació.

Així, una professora, Maika Pérez ens dona la seva opinió (Castillo, 2009, p. 132).

Recordo una persona eufòrica, una dona plena d'entusiasme, amb uns ulls plens d'alegria, quan ens explicava a un grup d'alumnes de l'institut Infanta Isabel a Barcelona, que aquell dia havia d'anar a Mataró a fer una cosa molt especial: havia de posar en marxa les beques Satorras. Ens va explicar que el seu marit i ella no havien tingut fills i part del patrimoni de què disposava el volia donar en forma de beques per a alumnes que fossin brillants en els estudis, però que necessitessin ajuda econòmica [...] S'atorgarien cada curs fins que s'esgotés el fons destinat a aquell fi. Ens ho va explicar amb tanta emoció que encara és avui que ho recordo. L'Angeleta Ferrer, una extraordinària persona, professora i directora, sempre va voler premiar els bons estudiants i ja en el nostre institut tenia el costum de regalar-nos llibres a les alumnes que més ens esforçàvem en el curs. Era una treballadora incansable preparant les classes, sortides a la natura, dossiers per als viatges, cursets de ceràmica i fins i tot, en horari extraescolar ens feia ella mateixa classes de català voluntàries...

I justament el testimoni d'aquesta persona, primer alumna de l'Angeleta a l'Institut Infanta Isabel, i després professora que declara obertament que per a ella la millor beca ha estat poder treballar al Satorras.

Això, m'introdueix a la darrera etapa professional d'Àngels Ferrer: els seus anys a l'institut Infanta que s'escolen entre 1963 i 1974. I encara hi ha més connexió entre els dos instituts. Sense voler-ho de manera casual, no causal, he esdevingut el pont d'enllaç.

La meva implicació, sense buscar-la, lligada a una prèvia coneixença: quatre moments o episodis

Cursos: 1968-1970 arribada meva a l'Institut Infanta Isabel d'Aragó i... taxista

Quan la vaig conèixer, em va semblar, des del primer moment, una persona molt planera, senzilla, generosa. Recordo, i això em permet establir ponts entre l'Institut Infanta Isabel d'Aragó i l'Institut Alexandre Satorras de Mataró, que a les darreries del curs 1969-1970 em demanà, per la confiança que ens teníem i derivada de l'amistat familiar, si la podia acompanyar a Mataró ja que s'inaugurava oficialment el nou edifici de l'avinguda Velòdrom. Vaig acceptar de molt bon grat i, apart de compartir solemnitat i emotivitat d'aquell acte acadèmic, em va sobtar i impactar una frase d'un alt càrrec ministerial —si no recordo malament, Ángeles Galino—: «Nada ni nadie puede parar la nueva Ley de Educación» —la del ministre Villar Palasí—, aquella que va portar el BUP i COU per als anys setanta.

La visita per a mi va ser una premonició: qui podia imaginar que arribaria l'octubre de l'any 1977 com a catedràtic de Llengua i Literatura Espanyoles i dos cursos més tard ser-ne el director.

Curs 1977-1978: la meva incorporació al centre de Mataró

En incorporar-me al centre, vaig comprovar un excel·lent clima de treball, de rigor, de serietat, d'esforç, de responsabilitat en tota la comunitat educativa: professorat, alumnat, PAS i pares. A més, bon rendiment acadèmic vaig intentar seguir aplicant criteris pedagògics que havia observat a l'Institut Infanta i que a la vegada venien de l'Institut-Escola i, fins i tot, de més lluny, de la ILE, creada l'any 1876: Voluntat de servei, rebuig dels manuals i de les lliçons magistrals, formació integral, respecte vers els alumnes, ensenyar-los a raonar, a discórrer, a pensar, a reflexionar, a respectar i gaudir de la Natura, principis pedagògics que arriben, dissortadament i política malbarats i manipulats fins avui, si no esbiaixats o manipulats injustament.

Curs 1979-1980: director

Recordo alguns fets que tingueren la seva importància. El primer, amb gran càrrega emotiva i de gratitud, vam pensar tota la junta directiva i el claustre, que fora interessant que l'Angeleta Ferrer, ja jubilada, inaugurés el curs acadèmic 1979-1980. Així, el 4 d'octubre de 1979 feu la inauguració del curs essent jo director. En aquell acte vaig posar en valor uns trets que ara amb emoció em permeto recuperar i recordar: dinamisme vital, inquietud juvenívola (esperit jove i interès pels joves), generositat il·limitada, entusiasme per la natura, modèstia i senzillesa de tracte, càlida humanització del binomi docència discència, etc. Acceptà de bon grat i ben segur que per a ella fou una vivència molt personal i per a tots nosaltres un reconeixement a la seva trajectòria i a la seva tasca, acte en què també es manifestaren vivències i bells i vells records.

A més, va encapçalar, obrir el Llibre d'Honor amb uns mots manuscrits, datats i signats el mateix dia, és a dir, el 4 d'octubre de 1979, que també recupero i que donen una vegada més continuïtat a la seva categoria humana, vocació pedagògica i càrrega educadora:

Veig que l'Escola ha augmentat en riquesa i en mitjans; i manté el seu prestigi i vol conservar aquell to, aquella manera de veure l'educació dels nois que en un ambient humil, materialment pobre, però ric en il·lusió i espiritualitat nosaltres volgueren infondre-li; i que el centre manté seriosament els atributs de l'ordre, la netedat i polidesa, l'expressió de les realitzacions artístiques i el gust i la senzillesa per totes les manifestacions humanes i espirituals que nosaltres concebiem que havien de configurar els ciutadans de la nostra terra. Faig vots, avui per a que pugueu portar endavant amb entusiasme, la tasca d'aquest curs que comença i també per què la convivència i l'amor entre tots vosaltres i la ciutat de Mataró, siguin respectuosos i entranyables.

Com exdirector, per raons ètiques i de compromís personal i professional, em vaig sentir obligat a escriure, anys després, més concretament l'any 2009, uns mots per al llibre commemoratiu dels cinquanta anys de l'institut.

Barcelona (1963-1974): Institut Infanta Isabel d'Aragó

Destinació definitiva a inicis de la dècada dels anys seixanta, en la popular barriada barcelonina de la Verneda. Vull, ironies de la vida, fer constar la bonica coincidència de la seva darrera etapa docent amb l'inici de la meua.

També ens ho explica ella mateixa amb la sinceritat que la caracteritzava (Redacció, *Papers de Batxillerat*, 1982, 1, 3, p. 2):

Amb el desig de tornar a Barcelona, després de vint-i-quatre anys, concurrem als instituts de la Verneda. Jo vaig a l'Infanta Isabel d'Aragó i el meu marit a la càtedra de Filosofia del Joan d'Àustria.

Els edificis de la Verneda eren capaços per a més d'un miler d'alumnes, era una concepció d'escola diferent de la de l'institut-Escola del Parc, que jo enyorava, i també de la de Mataró. Aules, laboratoris, sales de reunió, d'esport, etc. obrien possibilitats d'ensenyament per a molts escolars d'aquell barri populós d'on desapareixien masies i les cases de pagès. Seria una altra manera de fer, la que em tocava, però es resoldria, massivament, el problema escolar del poble.

Era un recomençament en la darrera etapa de la meua vida professional; l'intent de l'obra era temptador. En l'ensenyament de les Ciències hauria de dominar el treball de laboratori sobre el de camp [...].

[...] Ben prest, mestres i deixebles enfilarem un ritme de vida i treball formatiu responsable.

La confiança i l'amistat naixien i això en feia superar els moments poc agradables, l'esperit abocat a totes les manifestacions, l'interès pel saber, l'entusiasme per viure, la sensibilitat pels temes espirituals s'ensenyorà d'aquella casa [...].

L'any 1966 vaig haver d'acceptar-ne la responsabilitat [...] Vaig perdre el meu marit i em vaig refugiar en les activitats de l'Escola. Viure amb les noies tots els moments des de les vuit del matí a dos quarts d'onze de la nit [...] moltes de les meves dèries artístiques, científiques i humanes, vaig poder veure-les realitzades per damunt de lliçons, programes i normes oficials.

Establirem classes voluntàries de català; instal·làrem un menjador, lloc de relació i convivència; un forn de ceràmica i es repartiren peces a tothom en la meua jubilació; donàrem molt de relleu a la formació musical, a les sortides i viatges, als actes esportius; es muntaren homenatges a figures i fets capdavanters del món i de la història. Potser és el centre on he treballat amb problemes; hi vaig patir i m'hi vaig fer vella.

Estic contenta, però, de com he viscut. I afirmo que l'educació és més obra d'amor que de de ciència i que no hi ha res tan difícil i interessant com descobrir i formar la persona humana.

I encara una pinzellada més d'aquesta seva darrera etapa acadèmica i docent a l'institut femení de La Verneda dels anys seixanta, davant del qual l'any el 21 d'abril del

1995 s'inaugurà un monument dedicat a l'Angeleta Ferrer (Redacció, *Papers de Batxillerat*, 1982, 1, 3, p. 2):

A l'institut Infanta Isabel hi vaig anar i vaig haver de fer de directora: no en sé de burocràcia jo, no puc amb ella. Tots els oficis i papers me'ls redactava el meu home que era a l'institut del costat. Vaig viure èpoques molt dures, tots aquells problemes dels anys seixanta. Els moviments dels PNNs i dels alumnes. Jo feia pintar l'institut i ells volien enganxar-hi cartells. Costava mantenir-ho net!

Es tracta quasi d'un autoretrat magnífic, personal i professional al qual poca cosa més es pot afegir. En el meu cas, llegint i rellegint les darreres línies descobreixo, una vegada més, una connexió absoluta amb els principis pedagògics de la ILE de quasi cent anys enrere que ja he esmentat i comentat en iniciar la xerrada.

A més, subscric tot el que manifesta perquè, com ja he dit, vaig tenir la gran sort de compartir els seus darrers anys de docència amb els primers meus, en un extraordinari i incipient rodatge que sempre li agrairé de cap i de cor. Per tant, estic en condicions d'ampliar, matisar, testificar algunes de les seves afirmacions.

La meva visió i experiència

Efectivament, autoritzà i organitzà classes de llengua i literatura catalanes, d'història de Catalunya i, si calia, ella mateixa feia unes sessions de cultura catalana com activitat extraescolar i sempre d'amagatotis, per tenir una caserna (encara avui existent) de la Policia Nacional davant de l'edifici de l'institut. Fins i tot, em va proposar compartir aquesta activitat malgrat, aquells moments (darrerries de la dècada dels anys seixanta) i espais (proximitat d'un edifici policial) d'alt risc. A més, i per descomptat, celebràvem la diada de Sant Jordi amb roses, llibres i sardanes. I molts vegades també el dia de la Mare de Déu de Montserrat.

Dono fe també de la seva manera tan acurada d'organitzar excursions, sortides i viatges d'alumnes sense oblidar cap detall, fos per Catalunya (Ripoll, Delta de l'Ebre, Tarragona, La Garrotxa), Espanya (Andalusia, Castella, Llevant) o estranger (Itàlia). Elaborava uns carnets de ruta modèlics en el seu format i estructura, molt documentats, interessants amb abundosa informació: des de la llista d'expedicionaris i professors acompanyants fins a cançons per cantar en l'autocar passant per horaris i relació dels allotjaments. Vaig gaudir-ne i encara en gaudeixo consultant-los. Dues pinzellades més d'aquesta faceta.

1. En tots, els viatges, fruit de la seva generositat, anés o no ella, pagava de la seva butxaca un berenar a tots els expedicionaris.
2. També organitzà viatges, únicament i exclusiva, per al professorat. Recordo, en aquest cas, dues sortides que permeteren estrènyer encara més els lligams de companyonia, amiatat i afecte entre el claustre de professors: una per La Garrotxa i l'altre fins a Conca, previ pas per Morella, Terol, Albarrassí.

Al marge de tot allò que ens ha dit en primera persona no em puc estar d'al·ludir per demostrar alhora, el tarannà discret, modest, fort, ferm i valent de la seva personalitat una anècdota personal —permeteu-me aquesta llicència evocadora, entrançable— i dos fets tràgics que vam viure, un de caire intern i l'altre exterior.

Amb el meu nomenament de funcionari publicat al BOE em vaig presentar, per prendre possessió com a flamant Profesor Agregado de Lengua y Literatura Españolas, tot nerviós, encuriós i il·lusionat, un dia de la primavera del 1969 a l'institut i em trobo a consergeria una senyora ja gran, amb ulleres, monyo, cabell entre gris i canós, amb aspecte de persona servicial, atenta, planera, vestida amb senzillesa, amb tarannà franc, humil, molt allunyat del perfil de director/a de centres educatius, i li pregunto per la directora i em contesta: «soc jo mateixa» i, tot seguit, em demanà qui era i quan li vaig dir el meu nom va esclatar:

El fill del professor de Filosofia, Joan Bastons Plana, íntim amic del meu marit, Alexandre Satorras!
Benvingut i des d'ara ja et compto com a fidel col·laborador en aquesta noble i encisadora tasca educativa.

Les seves paraules i el seu tracte m'emocionaren i encara em commouen avui.

Una autèntica desgràcia va colpejar tota la comunitat educativa. En el darrer dia del viatge, —un Dimecres Sant—, ja de tornada d'Itàlia, una alumna de nocturn, en creuar la carretera des del lloc en què havia aparcat l'autobús, fou atropellada mortalment a Sisteron, en territori francès. La directora, secundada per la resta de personal —docent i no docent— volia fer capella ardent al centre i el permís governatiu fou negatiu per «coincidir con uno de los días festivos de Semana Santa en que los centros oficiales han de permanecer cerrados». I no s'hi va poder instal·lar. Era l'any 1970, temps de la dictadura franquista i del nacionalcatolicisme. Tota una tragèdia.

I un segon fet dramàtic, el recordo perfectament: era el darrer dia lectiu del primer trimestre que celebràvem, com manava la tradició, el dinar de Nadal 1973. Un professor tot neguitós, nerviós, tremolós, va entrar i, tot barbotejant, ens comunicà que havien assassinat a Madrid, a primera hora del matí, l'almirall Luis Carrero Blanco i, per tant, quedava suspesa automàticament tota activitat acadèmica, lúdica, festiva. Ella, duta pel pragmatisme, va ordenar tancar totes portes, fer poc soroll i celebrar l'àpat a porta tancada.

Per acabar aquest protagonisme seu encara uns afegitons interessants.

Ben poques vegades, per no dir mai, anava al seu despatx oficial de direcció. En cinc anys mai la havia vist en el seu despatx. Sí, pel contrari, sempre en una dependència que ella autodenominava mercat persa... I passava més de dotze hores diàries al centre i moltes d'elles en aquesta habitació xerrant amb professors i/o, alumnes, ciclostilant textos (encara no havien arribat les fotocopiadores), fent trucades, despatxant amb membres de l'equip directiu i/o tutors, corregint exercicis, preparant classes o elaborant carnets de ruta o simplement descansant.

Deixant de banda aquests tres episodis viscuts personalment, *in situ*, en directe, vull destacar encara un altre tret del seu tarannà i professional. Va formar escola, va deixar deixebles no solament de la seva especialitat sinó de totes les matèries. Som munió els docents i no docents que van rebre de tu a tu el seu mestratge dintre de les aules i extramurs, i/o des de la seva amistat.

I a conseqüència d'això, va cercar sempre la complicitat i agermanament amb altres centres i institucions. Em ve ara a la memòria la vinculació, l'agermanament, amb l'Institut Milà i Fontanals, a través del catedràtic de Matemàtiques Joan Casulleras, des de l'activitat musical com exalumne de l'IEG i esdevingut col·lega després.

I també cal consignar ara i aquí l'impuls donat al seminari permanent de CN.

De la seva època compartirem, entre molts altres, claustre de docents, els catedràtics L. A. Blecua (llengua i literatura espanyoles) i Joaquín Ortega (matemàtiques) i la professora, també secretària del centre, M. Assumpció Català (matemàtiques), després incorporats a la universitat, tres noms representatius de tot un col·lectiu lliurat a la tasca docent amb una forta dosi d'il·lusionisme, compromís i responsabilitat professional; el de la professora, a més, amb el valor afegit de ser la primera dona llicenciada en Matemàtiques de la UB. De l'alumnat d'aquella època, a títol simbòlic, en nom de tot el col·lectiu, també tres noms, entre molts i molts altres: la periodista Pilar Rahola, l'escriptora Gemma Lienas i la doctora Margarida Corominas-Roso, farmacèutica i psicòloga clínica vinculada a l'Hospital de la Vall d'Hebron.

Per cloure aquesta llarga referència a l'Infanta, i lligar de nou el seu nom amb el de la seva mare i la institució que porta el seu nom, també gran pedagoga, un testimoni actual, molt recent. El d'una exalumna de l'Infanta, actualment directora de l'Associació de Mestres Rosa Sensat (Martí, 2016, p. 52).

L'any 1974 vaig arribar a l'institut Infanta Isabel... La impressió de la grandesa de les instal·lacions de l'institut va ser gran, però el que sempre he recordat amb més impacte va ser la primera visita al laboratori de ciències naturals. Llavors no sabia qui era Angeleta Ferrer ni que feia poc que s'havia jubilat, però ara que sé de qui parlo, us asseguro que la seva empremta hi era ben present i ben viva. Les vitrines ben ordenades amb tot de material, els microscopis, les col·leccions de pedres i minerals, les plantes que ocupaven l'estança, els dibuixos i apunts del natural que decoraven les parets... es respirava d'una banda la sensibilitat i la bellesa i de l'altra el rigor científic.

Malgrat que no era molt poc partidària de reconeixement públic, de la seva jubilació, el 30 de setembre de 1974, esmentem el sopar al restaurant La Rotonda, amb uns 400 assistents; el llibre editat per l'Institut Infanta Isabel d'Aragó; l'homenatge dels mestres al Parc de la Ciutadella el 7 de juliol del 1982; la Creu de Sant Jordi de la Generalitat 1982 i l'homenatge a Lleida a les darreries del curs 1982-1983.

Un cop jubiliada, va col·laborar amb l'Associació de Mestres Rosa Sensat; participaria en els Premis CIRIT, i dugué a terme nombroses xerrades, sobretot a escoles d'estiu. Ella mateixa ho reconeix al *El Periódico* del 24-V-1983 diu:

Me jubilaron, pero desde ese día no paro; ahora con la recuperación de muchas cosas, me buscan para que explique cómo era todo en el Institut-Escola.

Ho fa, per exemple, amb articles publicats a *La Vanguardia* del 10 de juny del 1978; a la *Nadala* del 1982; a l'*Avui* del 30 de gener del 1983. També en moltes conferències, xerrades a molts indrets de Catalunya: Sabadell, 1975; Escola d'Estiu, 1976; Vilafranca, 1979; Barcelona, 1980; Esplugues de Francolí, 1981; Institut Verdguer, 1982; Valls, 1983; Mataró, 1984.

Jo la visitava primer a casa seva, al carrer Consell de Cent de Barcelona i després ja en una residència del Passatge de la Concepció, a tocar al Passeig de Gràcia barceloní.

El seu traspàs, el 30 de novembre de 1992, va generar emotius articles necrològics a la premsa diària. Esmentem algunes signatures rellevants: el periodista Joan Barril (*El País*, 2-XII-1992); Marta Mata, regidora aleshores de l'Ajuntament de Barcelona (*Avui*, 2-XII-1992); l'historiador J. B. Culla (*Avui*, 7-XII-1992); Jordi Maragall,

senador del PSC (*La Vanguardia*, 13-XII-1992). En el *Nou Diari* de Reus (Bastons, 1992a), dissortadament desaparegut, jo escrivia en l'edició del 4 de desembre aquestes ratlles, entre altres:

Endut per sentiments d'amistat familiar i personal, no fa encara dos mesos la vaig anar a visitar a la residència on vivia de feia temps i encara vàrem parlar del seu marit, l'Alexandre Satorras, íntim amic del meu pare (que a la vegada havia estat professor de l'institut de Reus), d'amics comuns de diverses generacions (Antoni Pla, Joaquin Saura, Ramon Oteo, Josep Amengual, Josep Vives), de l'institut Infanta Isabel, on varen coincidir a les darreries dels anys seixanta i de moltes altres qüestions d'ensenyament, de política, d'economia. Vaig sortir amb la imatge de l'Angeleta de sempre i res no em feia presagiar que ben aviat arribaria el seu traspàs. La mort quasi li ha sorprès silenciosament i discreta com ha estat la seva vida. Ara ja només ens queda el record i l'agraïment. Amb la seva senzillesa, amb la seva tendresa de mare de tots, amb la seva vocació apassionada per a l'educació l'ensenyament amb el seu alt grau de professionalitat ha aconseguit que les seves amenes i interessants classes de CN hagin quedat superades per una lliçó molt més enriquidora i fecunda; la d'amor i ciència que ultrapassa els límits dels plans d'estudi de torn i la competència de tot especialista en la matèria. La seva última —en el doble sentit de darrera i transcendent— lliçó ha estat la seva humanitat, la seva capacitat de treball, la seva fidelitat a un país, la seva comprensió, la seva voluntat de formar homes i dones en la responsabilitat i en la llibertat, en moments històrics ben difícils.

El 27 de novembre de 1993 se celebrà un homenatge institucional al Palau de la Generalitat i l'1 d'abril de 1995 s'inaugurava un monument en record seu, en forma de bust, instal·lat a la plaça del Repòs, enfront dels instituts Infanta Isabel d'Aragó i Joan d'Àustria, a la cruïlla dels carrers Concili de Trent i Selva de Mar, en un acte presidit pel conseller d'Educació, Joan M. Pujals, i la regidora d'Ensenyament de l'Ajuntament de Barcelona, Marta Mata. Així mateix, porten el seu nom un institut de Sant Cugat del Vallès, un col·legi públic de Mataró i un solar de Barcelona, futura construcció d'un institut d'ensenyament secundari.

A manera de síntesi

A banda d'aquesta trajectòria, sempre al servei dels joves i del país, vull assenyalar encara altres aspectes o trets de la seva personalitat, alguns ja esmentats: alçada de mires; catalanitat absoluta; do de la ubiqüitat; empenta juvenívola; entusiasme i passió vers la natura; fermesa en les conviccions; fidelitat al país, a la seva llengua, a la seva cultura i a la seva gent; generositat il·limitada; grandesa d'esperit i de cor; habilitat per atreure's l'alumnat; modèstia professional; sensibilitat humana i humanística, senzillesa en el tracte, i un llarg etcètera. Ho resumeixo, tot plegat, en el darrer paràgraf, que vaig redactar (1993) per un article publicat a *Serra d'Or* (Bastons, 1993, p. 27) amb motiu del seu traspàs esdevingut el 30-XI-1992, ara fa just 25 anys. Text ara actualitzat, per raons òbvies, i que em permeto reescriure:

Docent més de cinquanta anys, va ser especialista sobretot en l'art d'inculcar els valors humans i humanitzar la relació docència – discència. Per tant, per damunt de la seva competència científica, de la seva obra, dels seus llibres (*Ciencias Naturales; Natura*), de les seves beques («Beques Satorras»), de les seves classes de... llengua i cultura catalanes (anys seixanta i davant d'una caserna de policia) i, fins i tot, del seu testimoniatge, ha deixat impartida una lliçó en lletres majúscules que no finirà mai: una vocació docent exemplar, una professionalitat exquisida i una humanitat envejable. Als qui hem quedat, docents i no docents, ens pertoca aprendre-la, assimilar-la, transmetre-la, preservar-la, o, simplement, recordar-la tot sovint, segons els casos, com a brasa, guspira viva.

Gran persona, gran pedagoga, gran educadora, gran mestra, gran professora, gran científica, gran catedràtica, gran dona, gran humanista. En definitiva, com ja

vaig escriure també en el mateix article esmentat de *Serra d'Or* amb motiu del seu traspàs:

Les diferents situacions professionals o destinacions poc importen en el seu cas. La seva voluntat de servei a una causa noble i la fidelitat a un país ultrapassaven amb escreix la realitat concreta del lloc de treball o els imperatius de l'Administració. Àngels Ferrer féu de la docència una passió excepcional i l'eix fonamental del seu tarannà i del seu viure.

Àngels Ferrer com a persona, com a dona s'identifica i es fon amb Àngels Ferrer educadora i humanista.

Conclusió-cloenda: un decàleg i ... quelcom més

Per altra banda, a més, els seus principis pedagògics, i gosaria dir també de vitals, biològics, foren, i formen quasi a manera de decàleg:

1. L'amor, la ciència: estimació per un país, per uns alumnes i pel mateix exercici de la docència.
2. La insistència molt més en la formació i l'educació dels joves que no pas en la informació o la instrucció.
3. El desig de fer homes i dones el futur, lliures, responsables i respectuosos malgrat les circumstàncies de cada moment, adverses o favorables.
4. El desig de formar més que informar, de fer pensar més que memoritzar.
5. El desig d'humanitzar la relació docència-discència.
6. La conversió de qualsevol lliçó de naturals en una lliçó de vida, on el deixeble era membre actiu, amb els seus sentits ben oberts, i on res no li era estrany, des del microscopi, al dibuix, al linòleum, a la música, a la poesia, a la recerca del medi.
7. Portadora d'una immensa càrrega humana des d'un magisteri i humanitzador esdevingut mestratge de vida.
8. Sensibilització per conèixer i estimar la natura i l'art, més que transmetre saviesa i/o coneixements.

Al fil d'aquesta concepció global de la docència i del saber, permeteu-me que al·ludeixi —en un incís personal— a l'article que li vaig dedicar amb motiu de la seva jubilació, l'any 1974, inclòs en el llibre editat per l'Institut Infanta Isabel d'Aragó. Portava per títol: «El *Canigó* de J. Verdaguer, lliçó d'història natural», molt adient a la persona a la qual anava destinat. Acabava amb el paràgraf següent (Bastons, 1974, p. 157): «Naturalesa i art es donen la mà en el poema. Món natural, naturalesa, paisatge, fauna, flora, geologia, Història Natural, Ciències Naturals, per un costat, i món artístic, estètica, gramàtica, estilística, Art, Literatura, per un altre, eternament agermanades.

Ho podem extrapolar i aplicar a Àngels Ferrer de forma geomètrica, gràfica: s'agermanen en un triangle equilàter, de costats permutables i intercanviables, magnífic naturalesa, art i docència. Per a ella, fou un tot indivisible, total, global, impossible de trencar.

9. Transformació de la docència, tasca noble i bonica i la natura (bella *per se*) en un un art, també bonic, bell, admirable, apassionant.

10. Tot tres eixos, tots tres costats transcendits per una càrrega profunda i íntima d'humanisme i d'humanitat, de senzillesa, humilitat i bonhomia, de finor d'esperit.

Per tant, gràcies, Angeleta, ara en el 25è aniversari del vostre traspàs i sempre, per la vostra lliçó d'humanitat i d'humanisme, pel teu testament, pel teu gran servei a l'educació, pel teu llegat que es pot sintetitzar en una de les seves múltiples reflexions escrites —sense data— i conservades a la biblioteca Rosa Sensat de Barcelona:

He sabut mantenir sempre l'esperit de mestre que portava a dins i he procurat fer l'escola i les lliçons el més vives possible i que sempre el camp i els laboratoris fossin el nostre lloc d'actuació; he procurat despertar en els infants l'interès per a la bellesa del món, per descobrir els secrets de la Natura, els seus fenòmens; acostar-los a la Ciència i a conèixer i estimar entranyablement Catalunya.

De tot plegat en dono fe personalment. Va ser per a mi —i òbviament per molta gent— un plaer conèixer-la, haver fet el meu rodatge professional amb ella, el haver-la tractat com a companya de claustre, com a col·lega, com a catedràtica de Ciències Naturals, com a directora, com a consellera personal i professional, com a amiga, i, sobretot, com a mare acadèmica. En definitiva, tot un privilegi com ho és avui, ara i aquí, des d'aquesta tribuna, haver-li dedicat una estona, haver retut un merescut homenatge pòstum, senzill, però molt profund, emotiu, sincer i evocador, a una persona que ho donà tot al servei de l'educació d'adolescents i joves, en aquesta biblioteca que porta el nom d'una altra gran dona.

Referències

- Autors Diversos (1976) *I Centenari de l'institut mitjà a Reus. Miscel·lània Institut Gaudi*. Reus, Institut «Gaudí».
- Autors Diversos (2008) «Àngels Ferrer i Sensat» a *Els carrers parlen de dones*. Barcelona, Ajuntament, p. 48.
- Avui (1983) «Homenatge a Àngels Ferrer i Sensat». 15-VI-1983, p. 28.
- Barril, J. (1992) «Angeleta, maestra de maestros». *El País*, 2-XII-1992, p. 6.
- Bastons, C. (1974) «El Canigó de J. Verdaguer, lliçó d'història natural» a *Homenaje a María de los Ángeles Ferrer Sensat*. Barcelona, INEM Infanta Isabel de Aragón, p. 139-157.
- (1992a) «Breu evocació de Maria dels Àngels Ferrer i Sensat». *Nou Diari* (edició de Reus), 4-XII-1992, p. 5.
- (1992b) «En record i agraïment a Maria dels Àngels Ferrer i Sensat». *Crònica de Mataró*, 5-XII-1992, p. 12.
- (1993) «Breu semblança d'Angeleta Ferrer». *Serra d'Or*, núm. 399, març p. 27.
- (2017) «Reflexions commemoratives (V). Dos prestigiosos catedràtics: Joan Reglà Campistol i M. dels Àngels Ferrer Sensat». *Hora Nova*, 3-X-2017, p. 34.
- (2018) «El deixant institucionista a Catalunya: Isabel Vilà Pujol (1843-1896) i Maria dels Àngels Ferrer i Sensat (1904-1992), dues figures notables de la pedagogia catalana» a I. Vilafranca i C. Vilanou (coord.), *Francisco Giner de los Ríos y la Institución Libre de Enseñanza, des de Catalunya. Cent anys després de la mort de*

- Francisco Giner de los Ríos (1839-1915)*. Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, p. 127-149.
- C.B.V. (1998) «Qui va ser Angeleta Ferrer (exprofessora de l'institut Escola)». *Cathedra*, núm. 9, novembre 1998, p. 19.
- Castillo Ezquerro, M. J. (coord.) (2009) *Una brasa viva. Cinquanta anys de l'institut de Mataró*. Mataró, IES Alexandre Satorras. Departament d'Educació Generalitat de Catalunya.
- Colomer, J. (1974) «De Mataró estant» a *Homenaje a M. de los Ángeles Ferrer Sensat*. Barcelona. INEM Infanta Isabel de Aragón, p. 15-16.
- Culla, J. B. (1992) «Angeleta Ferrer, encara». *Avui*, 7-XII-1992, p. 12.
- Domènech, S. (1998) *L'Institut-Escola de la Generalitat i el doctor Josep Estalella*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat.
- (2009) «Àngels Ferrer Sensat» a *Els alumnes de la Generalitat*. Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat, p. 319-326.
- Escoles d'Estiu de Catalunya (1982) *Els Mestres de Catalunya a Angeleta Ferrer i Sensat en reconeixement i homenatge*. Barcelona, La Polígrafa.
- Fàbregas Roig, J. (2013) «El convent de Jesús des de mitjan del segle XVII al segle XX a Fàbregas, J.; Nomen M., *De convent franciscà a institut (1488-1975)*. Reus, Institut «Vilaseca», p. 35-55.
- Ferrer, M. À. (1976a) «Records de la meua activitat professional a l'institut de Reus» a *I Centenari de l'institut mitjà a Reus. Miscel·lània Institut Gaudí*. Reus, Institut «Gaudí», p. 55-59.
- (1976b) «La convivència dels alumnes de l'Institut-Escola a la colònia de Can Surell» a *Grans Temes L'Avenç*, 2 juliol 1976, p. 59-62.
- (1978) «60 anys d'història de la pedagogia de la Natura a Catalunya. Els meus records». *Perspectiva Escolar*, núm. 27, desembre 1978, p. 7-14.
- (1982) *Notes autobiogràfiques*. Barcelona, Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya.
- Ferrer, A.; M. Martínez (1986) *Conversa transcrita per Xavier Febrés*. Barcelona, Ajuntament/La Caixa.
- Guarro, S. (1992) «A la memòria d'Àngels Ferrer i Sensat». *Crònica de Mataró*, 5-XII-1992, p. 12.
- Instituto Nacional de Enseñanza Media Infanta Isabel de Aragón (1974) *Homenaje a María de los Ángeles Ferrer*. Barcelona, T. G. A. Núñez.
- Macià, C. (1983) «Homenatge a Àngels Ferrer Sensat». *Avui*, 11-V-1983, p. 31.
- Maragall, J. (1992) «Àngels Ferrer i Sensat». *La Vanguardia*, 13-XI-1992, p. 29.
- Martí, F. (2016) «El mestratge d'Angeleta Ferrer i Sensat». *Terminalia*, núm. 14, desembre, 2016, p. 49-52.

- Mata, M. (1992) «La il·lusió i l'ai al cor d'Angeleta Ferrer i Sensat». *Avui*, 2-XII-1992, p. 13.
- (1993) «Angeleta Ferrer, un any després». *Avui*, 30-XI-1993, p. 14.
- Puyol, C. (2008) «Àngels Ferrer i Sensat Barcelona 1904-1992. Professora de Ciències Naturals i pedagoga» a *Miralls de lluna. Dones als espais urbans de Reus*. Ajuntament de Reus, p. 78-81.
- Redacció (1982) «Parlant amb l'Angeleta Ferrer». *Papers de Batxillerat*, novembre 1992, núm. 1, secció 3, 1982, p. 1-2.
- Tort, A. (2006) «Mestres», a P. Godayol (ed.) *Catalanes del xx*. Vic. Eumo, p. 188-189.

Maria dels Àngels Ferrer i Sensat (1904-1992), una vida dedicada a la educació

Resumen: En el presente trabajo, que tiene su origen en una conferencia, el autor describe el recorrido personal y profesional de una pedagoga ejemplar, M. dels Àngels Ferrer i Sensat, hija de la gran pedagoga Rosa Sensat. Después de ser profesora del Instituto–Escuela de la Generalitat de Catalunya durante la época republicana, fue catedrática de Ciencias Naturales en diversos institutos (Madrid, Reus, Mataró y Barcelona). Persona sencilla de trato, comprometida con el país, volcada en la educación integral de adolescentes y de jóvenes, estuvo dotada de un firme y profundo humanismo (heredado de su madre) que superaba sobradamente su formación pedagógico-científica y que transmitía a sus alumnos. El autor la recordó (con un poco de retraso), con motivo del 25 aniversario de su fallecimiento (30-XI-1992) y da testimonio de su valía con esta conferencia que ahora ve la luz pública.

Palabras clave: M. dels Àngels Ferrer Sensat, maestra, pedagoga, educación secundaria, Ciencias Naturales.

Maria dels Àngels Ferrer i Sensat (1904-1992), une vie consacrée à l'éducation

Résumé: Dans cette étude, qui tire son origine d'une conférence, l'auteur décrit le parcours personnel et professionnel d'une pédagogue exemplaire, M. dels Àngels Ferrer i Sensat, fille de la grande pédagogue Rosa Sensat. Après avoir été professeure de l'Institut–Escola de la Generalitat de Catalunya, école d'enseignement secondaire fondée à Barcelone par le gouvernement catalan à l'époque républicaine, elle a enseigné les sciences naturelles dans divers lycées (Madrid, Reus, Mataró et Barcelone). Personne facile à traiter, engagée envers son pays, investie dans l'éducation intégrale des adolescents et des jeunes, dotée d'un humanisme déterminé et profond (hérité de sa mère) – qui allait bien au-delà de sa formation pédagogique et scientifique, et qu'elle transmettait aussi aux élèves –, l'auteur s'est souvenu d'elle (avec un peu de retard) à l'occasion du 25e anniversaire de sa mort (le 30 novembre 1992) et témoigne de sa valeur à travers cette conférence qui est désormais rendue publique.

Mots clés: M. dels Àngels Ferrer Sensat, professeure, pédagogue, enseignement secondaire, sciences naturelles.

Maria dels Àngels Ferrer i Sensat: a life dedicated to education

Abstract: Originally written as a conference paper, this article describes the life and career of Maria dels Àngels Ferrer i Sensat (1904–1992), an important figure for many educators and the daughter of the celebrated pedagogue Rosa Sensat. After teaching at the Government of Catalonia's secondary school the Institut–Escola del Parc de la Ciutadella during the period of the Republic, Ferrer i Sensat held senior teaching positions in natural sciences at secondary schools in Madrid, Reus, Mataró and Barcelona. Characterized by her personable style and a commitment to her country that was reflected in her work educating children and young adults, Ferrer i Sensat had a deep sense of humanism, which she inherited from her mother. As the article shows, it is this humanism, which lay behind her teaching ability and scientific knowledge, that made her such an inspiration for her students. The original paper was delivered (somewhat belatedly) to commemorate the 25th anniversary of Ferrer i Sensat's death on 30 November 1992, and this article now makes that tribute available to a wider readership.

Keywords: Maria dels Àngels Ferrer Sensat, teacher, pedagogue, secondary education, natural sciences.